

17. Herbestemming van kerkgebouwen

De bestemming van kerkgebouwen is geen exclusief kerkelijk thema meer. Kerkgebouwen hebben niet alleen een religieuze betekenis, het zijn ook belangrijke objecten van de Nederlandse geschiedenis en cultuur. Het betreft maatschappelijk vastgoed en daar zijn per definitie velen bij betrokken, ook mensen en instellingen van buiten de kerkelijke gemeenten. Inmiddels zijn er talloze kerkgebouwen herbestemd voor uiteenlopende functies, zoals wonen, werken en toerisme.

Monumenten

Meer dan de helft van de kerkgebouwen van gemeenten behorend tot de Protestantse Kerk heeft een monumentale status. Deze status leidt in de praktijk tot verschillende misverstanden, zoals:

- 'Kerkgebouwen met een monumentale status moeten door de eigenaar onderhouden worden.' Dit is wel het uitgangspunt, maar waar de eigenaar de middelen niet heeft en ook niet kan genereren, houdt het op. Aantonen dat men geen middelen meer heeft is niet altijd zo gemakkelijk als gedacht wordt.
- 'Kerkgebouwen met een monumentale status kunnen niet gesloopt worden.' Als er echt geen exploitabele bestemming voor het kerkgebouw is te vinden, hetgeen moet blijken uit goed en objectief onderzoek, wordt het gebouw gesloopt, na het verkrijgen van de sloopvergunning;
- 'Het onderhoud van monumenten is kostbaar.' Op zich is dit waar. Er staan echter (voor wat betreft rijksmonumenten en enkele provinciale monumenten) financiële regelingen van steun vanuit de burgerlijke overheid tegenover. Bij gemeentelijke monumenten is de balans negatief: er is daar nauwelijks budget voor.
- 'Dure monumentale kerkgebouwen passen niet bij de huidige kerkelijke tijd of ontwikkeling; de stenen zijn minder belangrijk dan de mensen.' Dit is een interessante discussie. Feit is wel dat kerkgebouwen ook zelf een verhaal vertellen van gelovige aanwezigheid en om die reden belangrijk kunnen zijn.

Taak van het gebouw

Kerkelijke gemeenten zijn geen gebouwenbeheerders. Men doet dat wel uitzonderlijk goed en zuinig, met veel inzet van vrijwilligers. Het kerkgebouw heeft evenwel een taak in relatie tot het pastoraal inhoudelijke beleid en is geen doel op zich. Het kerkgebouw is ook een verwijzing naar Gods aanwezigheid op aarde, hetgeen niet alleen nu zo wordt beleefd en ervaren maar ook in het verleden en waarschijnlijk ook in de toekomst. Pastoraat en inhoudelijke doelstellingen van de kerk zijn daarom vertrekpunt voor de omgang met kerkgebouwen. De vraag is dan ook niet: welke kerkgebouwen

kunnen we kwijt, maar: welk(e) kerkgebouw(en) willen we behouden om onze boodschap te kunnen blijven verkondigen? Als men het antwoord hierop weet, weet men ook welke kerkgebouwen men af moet of kan stoten.

Daarbij spelen drie overwegingen een rol.

- Gaat de plaatselijke geloofsgemeenschap het gebouw in de toekomst wel of niet zelf (ook) nog gebruiken? Het antwoord op deze vraag bepaalt in belangrijke mate de mogelijkheden van herbestemming. Multifunctionaliteit of nevenbestemming kan in gemeenten van de Protestantse Kerk prima vorm krijgen. Een belangrijke vraag is altijd: hoeveel multifunctionaliteit kan een kerkgebouw verdragen? Goed ontwerp van multifunctionaliteit is belangrijk.
- Is het kerkgebouw te exploiteren? Het sluiten van kerkgebouwen heeft met veel factoren te maken, zoals minder kerkelijke betrokkenheid en minder middelen. Een levendige gemeenschap is de belangrijkste voorwaarde voor het voortbestaan van het kerkgebouw. Dat heeft niet alleen te maken met vieringen op zondag, maar ook met andere activiteiten op het gebied van liturgie, catechese en diaconie waardoor een geloofsgemeenschap wordt opgebouwd.
- Wat kan er met de kerkgebouwen? Wie iets te kiezen heeft, heeft meer mogelijkheden. Het is om deze reden belangrijk om vragen met betrekking tot kerkgebouwen in een breder perspectief te zien, primair met andere gemeenten behorend tot de Protestantse Kerk. Door samen te werken ontstaan doorgaans meer opties, en kan beter worden bekeken waar de verschillende gebouwen geschikt voor zijn (te maken). Samenwerking van protestantse gemeenten is een opdracht waar in veel situaties nog flinke uitdagingen liggen.

Niet als kerk alleen

In de toekomst zullen er steeds minder kerken zijn die slechts een enkele keer per week worden gebruikt en worden kerkgebouwen steeds minder vaak alleen door de kerkelijke gemeente onderhouden. Er is een aantal traditioneel betrokkenen en in de huidige omstandigheden doen zich steeds vaker ook nieuwe perspectieven en allianties voor. Het is voor kerkelijke gemeenten belangrijk om derden bij het kerkgebouw te betrekken. In de praktijk blijkt dit alleen succesvol als kerkelijke gemeenten zelf heel goed weten wat ze willen en wat zij voorstaan. Met andere woorden: duidelijkheid over het eigen beleid en de gelovige inzet voor de toekomst zijn belangrijke voorwaarden om succesvol met derden in gesprek te gaan. Wie niet weet wat hij of zij zelf wil, wordt gemakkelijk door de ander gestuurd. Dat is precies wat er niet moet gebeuren. Dit was altijd al belangrijk en wordt steeds belangrijker, omdat veel mensen in Nederland denken dat God uit Nederland verdwijnt. Wie dat denkt, of gelooft, gaat heel anders om met kerkgebouwen dan degene die er anders tegenaan kijkt. Een geloofs-

gemeenschap kan van een kerkgebouw 'afgeholpen' worden of krijgt er een juiste prijs voor, zodat de middelen weer door de kerkelijke gemeente kunnen worden aangewend.

Kerkenvisies

De maatschappelijke aandacht voor kerkgebouwen heeft geleid tot het beleid van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap inzake kerkenvisies. Een kerkenvisie is een plan dat door de burgerlijke overheid wordt gemaakt, in overleg met alle betrokkenen rondom kerkgebouwen, waaronder uiteraard ook de eigenaren. De doelstelling van een kerkenvisie is dat er duidelijkheid ontstaat over de toekomst van alle kerkgebouwen in een burgerlijke gemeente. Welke blijven behouden, welke verdwijnen er, wat voor alternatieve bestemmingen zijn er en in welk tempo gaat zich dit ontwikkelen? Het maken van een kerkenvisie betekent in elk geval een dialoog tussen verschillende betrokken partijen, en dat is winst. Door deze dialoog wordt men over en weer minder vaak verrast. Hopelijk leidt het ook tot versoepeling van procedures.

Burgerlijke overheid

Niet alleen bij monumentale kerkgebouwen, maar ook bij het gebruik van kerkgebouwen in het algemeen is overleg met burgerlijke overheden van belang. Kerkgebouwen hebben een bestemming, zoals bijvoorbeeld 'openbare eredienst', 'maatschappelijk', 'openbaar nut' en dergelijke. Deze bestemming bepaalt wat er in het gebouw mogelijk is. Als men andere dingen in het kerkgebouw wil gaan doen dan de oorspronkelijke bestemming, is het dus van belang om met de burgerlijke overheid te overleggen of die dit ook kan toelaten en eventueel ondersteunen.

Maatschappelijke organisaties

Kerkelijke gemeenten en hun gebouwen worden gewaardeerd omdat ze midden in de maatschappij staan. Dat biedt opties voor andere maatschappelijke organisaties, die, zeker in een meer op participatie gerichte maatschappij, naar allianties en mogelijkheden zoeken om taken en zorgen te delen. Om hierin iets te bereiken is het van belang dat kerken de eigen omgeving weten te mobiliseren en mee te nemen in een proces van meedenken met betrekking tot bestemmingen van het gebouw. Denk bijvoorbeeld aan dorpskerken die vaak de laatste plek vormen waar mensen samen (kunnen) komen, maar ook aan kerken in stadswijken die een belangrijke rol spelen voor sociale samenhang.

Particulieren

Ook particulieren kunnen betrokken zijn bij herbestemming van kerkgebouwen; zij willen 'iets' met het kerkgebouw. Zij zijn marktpartij en willen gezonde investeringen doen. Het is belangrijk dat kerkrentmeesters en kerken-

raadsleden zich dit realiseren. Wie als adviseur of externe begeleider iemand inschakelt die zelf geïnteresseerd is in het object, heeft alle reden om zich af te vragen of de uiteindelijke overeenkomst wel goed is voor de kerkelijke gemeente. Het is dus goed om bij herbestemming op de belangen te letten.

Erfgoedinstellingen

Diverse instellingen beijveren zich voor de instandhouding van (vooral) rijksmonumentale kerkgebouwen. Het zijn erfgoedinstellingen die als doelstelling hebben dit erfgoed voor de toekomst te bewaren. Dit kan heel goed samengaan met kerkelijk gebruik en dus met participatie van de kerkelijke eigenaar, maar dit hoeft niet zo te zijn. Ook erfgoedinstellingen adviseren de kerken niet belangeloos, ze hebben hun eigen belang. Daar is niets mis mee. De kerkelijke eigenaar doet er wel goed aan om kennis en ervaring in huis te halen, zodat men de voorstellen goed kan beoordelen.

Afstoten

Wanneer duidelijk is geworden dat het kerkgebouw in zijn geheel niet meer gebruikt kan worden door de kerkelijke gemeente, komt afstoting aan de orde. Voor de geloofsgemeenschap is het van belang dat men zelf de keuze maakt welke gebouwen boventallig zijn. Dit betekent dat er een zorgvuldig proces is geweest, waarbij men op basis van objectieve feiten conclusies heeft getrokken die door zoveel mogelijk gelovigen en betrokkenen kunnen worden aanvaard. In die gevallen waar dit succesvol verloopt, is tegen die tijd vooral duidelijk welke gebouwen er behouden worden en welke activiteiten men daarin gaat ontwikkelen. Dan is er geen sprake van afbraak om de afbraak, maar om het inslaan van nieuwe wegen, waarbij gebouwen een belangrijke positieve rol kunnen spelen.

Het kopen van een kerkgebouw brengt risico's met zich mee, zoals: of de burgerlijke overheid mee zal werken aan een nieuwe bestemming, of de omwonenden zich daarin kunnen vinden, voor welke bestemming het kerkgebouw zich leent en of er voldoende middelen zijn die de nieuwe bestemming mogelijk maken. Dit zijn allemaal vragen die men niet zo gemakkelijk beantwoordt. Dan zijn er nog de kerkgebouwen die een negatieve waarde hebben, omdat ze achterstallig onderhoud hebben, er weinig mee kan of omdat ze alleen met een bruidsschat verkocht kunnen worden.

Dit alles betekent dat er dus actief naar een koper gezocht dient te worden. Voor de kerk gaat hier de kost voor de baat uit. Anders gezegd: de eigenaar zal moeten investeren in het proces om het gebouw uiteindelijk van de hand te kunnen doen. Dit doet men door een deskundige adviseur in te huren, die ondersteunt in alle verschillende aspecten die bij de zoektocht naar een koper aan de orde zijn. Deze adviseur moet niet alleen erkend deskundig zijn, hij of zij moet ook niet zelf een belang hebben bij de

transactie, bijvoorbeeld doordat wordt verkocht aan een bedrijf waar de adviseur zelf (mede)eigenaar van is. Voor een professionele zoektocht naar andere bestemmingen van kerkgebouwen is op verschillende manieren ook subsidie te krijgen.

Aanpak

Alhoewel er bij elke herbestemming weer sprake is van een unieke situatie, en dus van maatwerk, valt er wel iets algemeen over een goede aanpak te zeggen. Die kent de volgende stappen:

- Het formuleren van de toekomst van de geloofsgemeenschap. Hoe ziet men zichzelf, waar wil men heen, wat zijn de belangrijkste dingen?
- Het inventariseren van het gebouwenbezit. Welke gebouwen bezit de gemeente, wat kan er met deze gebouwen, wat betekent dat financieel?
- Het combineren van de stappen uit eerste twee stappen. Hoe kan de geloofsgemeenschap haar doelen het beste bereiken, gelet op het gebouwenbezit?
- Beleidskeuzes maken. Een beslissing nemen over de toekomst.
- Uitvoeren. De beslissing implementeren.

Bij al deze stappen is deskundigheid een belangrijke succesfactor en is het belangrijk om naar een groot draagvlak in de eigen geloofsgemeenschap te streven. Omdat dit proces ingewikkeld en emotioneel is, krijgt het niet de verdiende aandacht terwijl ervaring leert dat een goed geïnformeerde gemeente nieuwe energie kan krijgen van het hele proces. In een aantal stappen is het ook belangrijk om andere kerkelijke gremia te betrekken.

Deskundige begeleiding

Kerkrentmeesters en kerkenraadsleden zullen zelden zijn toegerust om complexe vastgoedvraagstukken op te lossen. Dat hoeft ook niet. Het is belangrijk om hier deskundigheid in te schakelen en om dit op tijd te doen. In de praktijk blijkt dat het inschakelen van externe deskundigheid, zowel op het materiële vlak als op het geestelijke, een belangrijke succesfactor is bij de doorstart van plaatselijke gemeenten. Externe deskundigen objectiveren de werkelijkheid, zijn neutraal en maken geen deel uit van de geloofsgemeenschap, hetgeen een voordeel is. Het is wel belangrijk om deskundigen aan te trekken die vertrouwd zijn met kerken en die het belang van de kerk dienen, en niet hun eigen portemonnee.

Bezinning

Voor kerkelijke gemeenten die te maken krijgen met herbestemming van hun kerkgebouw, is het zaak om tijdig te starten met het maken van plannen. Vraag uzelf af wanneer dit moment in uw gemeente er is.

Meer informatie

- <https://kerkrentmeester.nl/kennisbank/herbestemmen>
- <https://silasgroep.nl/kerkelijk-waardebeheer-kennisdeling/herbestemde-kerken/>
- In 2008 (het Jaar van het Religieus Erfgoed) presenteerde de Protestantse Kerk een discussienota met als titel *Een protestantse visie op het kerkgebouw, met een praktisch-theologisch oogmerk*. Deze nota schetst een bijbels-theologische achtergrond en analyse van het kerkgebouw en formuleert praktisch-theologische consequenties voor beleid. In de bijlage bij deze discussienota is een lijst opgenomen met mogelijke herbestemmingen van kerkgebouwen die niet meer voor hun oorspronkelijke functie gebruikt kunnen worden. <https://www.kerkelijkwaardebeheer.nl/wp-content/uploads/protestantse-visie-op-het-kerkgebouw.pdf>
- Bouwstenen vanuit de VKB voor een protestantse visie op het kerkgebouw anno 2019: <https://kerkrentmeester.nl/media/verwijzingen/kerkrentmeester2017/kennisbank/Gebouwen/Bouwsteneninhoud.pdf>